

חילול שבת מחשש לפגיעה בחוסן הנפשי האישי והלאומי

רס"ן הרב ניר יפה / רב אוגדה 162

א. פתיחה

מאז קום המדינה אנו נמצאים במאבק נגד אויבינו הקמים עלינו. חלק משמעותי מאוד ממאבק זה אינו רק במלחמות בין צבאות נלחמים, אלא בניסיונות האויב, באמצעים שונים, לפגוע בסביבה האזרחית, ה'עורף', של המדינה. בכך מנסה האויב להשיג מספר מטרות¹:

- א. הטרור מתכוון לפגוע בחוסן הנפשי של האזרחים ולשבש את אורח החיים במדינה.
- ב. פיגועי הטרור נועדו להשגת יעדים פוליטיים, שינוי מדיניות והשפעה על מהלכים מדיניים.
- ג. בצד הפגיעות הפיזיות, עשוי הטרור ליצור מצב של פחד מתמיד באוכלוסייה, דבר המחליש את כוח ההתנגדות של היריב.
- ד. הפחדת המונים באה להטיל אימה על יחידים...או שלטונות...זו חלק ממלחמה פסיכולוגית, שהתאימה את עצמה לחברת ההמונים.

במציאות הלחימה בעת הזו, תופס העורף מקום מרכזי יותר מבעבר. האויב מעוניין לפגוע בבטן הרכה (מבחינתו) של המדינה, העורף, בפגיעה פיזית ולא פחות מכך, ואולי אף יותר, בפגיעה מוראלית. לדעתו, יצירת סדקים בחוסן הלאומי תשפיע על כל קצב הלחימה ועל הלחץ שמעלה העורף לדרג המדיני ומשפיע רבות על קבלת ההחלטות שלו.

כאשר מתרחש (לא עלינו) אירוע טרור במרחב הציבורי, כדוגמת פיגוע טרור ביישוב, קיים נוהל של הקפצת אנשי מקצוע (צח"י=צוות חירום יישובי, הכולל עובדים סוציאליים ואנשי ציבור משמעותיים). פעולת העובדים הסוציאליים נחלקת לשניים: הטיפול ברמת הפרט והטיפול ברמת הקהילה.

להלן מספר עובדות מקצועיות²:

1 שתי הפסקאות הראשונות לקוחות מתוך מסקנות כנס שפיים יוני 97 של המכון הבינלאומי למדיניות נגד הטרור, פסקאות 3-4 לקוחות מספר 'הטרור הבינלאומי' מאת שאול קנצלר.
2 ידע מקצועי זה הועתק מתוך מאמרו של הרב רוזן זצ"ל בתחומין כג-ישוב באירוע פיגוע.

- א. במהלך מסירת הודעה למשפחה על מות יקירם ישנו חשש לשליחת יד עצמית, על הצוות המגיע לאתר פתחים או חפצים מסוכנים.
- ב. במצבים כאלו, מתקיים מעקב צמוד סביב כל אחד מבני המשפחה.
- ג. לנוער בגילאי ההתבגרות (12-20) יש יותר נטייה לאובדנות, וישנו חשש חמור יותר לשליחת יד.
- ד. חשש מצוי יותר הוא מתגובות קיצוניות כגון: שתיקה, הסתגרות, הלם, היסטריה וקוצר נשימה.
- ה. תפקיד צוות הצח"י הוא למפות ולאתר את התופעות השונות כדי לתת מענה במובן האישי וגם כדי לעזור לכל הסביבה הקהילתית להתארגן ולהתמודד עם שאירע.
- ו. באירועי חירום שונים, ההתערבות המיידית של צוותי הצח"י, תרמה באופן משמעותי והכרחי להתנהלות היישוב ברגעי משבר.

במאמר זה ננסה לתת גדרים הלכתיים לקפיצת אנשי המקצוע לאזור הפגיעה, ובנוסף לכך ננסה לחדד ולהגדיר את סוגיית החוסן הלאומי והשפעותיו ההלכתיות. נראה שעלינו לדון בנושא זה בכמה מישורים: ביחס לאירוע נקודתי של נפגעים במקום מסוים, האם מותר לאנשי המקצוע להגיע למקום תוך כדי חילול שבת? אם ישנו היתר לחלל שבת, האם הוא כולל אף איסורי דאורייתא או שמא נתיר לבצע רק פעולות האסורות מדרבנן? ומה יהיה הדין במלחמה כוללת, כאשר העורף עלול לספוג פגיעות קשות חלילה, האם הפגיעה בחוסן הלאומי של הציבור תתיר לפיקוד העורף לבצע בשבת פעולות להרגעת הציבור? וגם פה עלינו לדון אלו איסורים יותרו לצורך חשוב זה.

ב. דין יולדת: 'איתובי מיתבא דעתה'

הגמרא במסכת שבת³ אומרת כך:

"משנה: אין מילדין את הבהמה ביום טוב, אבל מסעדין. ומילדין את האשה בשבת, וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת, וקושרין את הטיבור. רבי יוסי אומר: אף חותכין. וכל צרכי מילה עושין בשבת.

גמרא: ...מילדין את האשה וכו'. מכדי תנא ליה מילדין את האשה וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת לאתווי מאי? לאתווי הא דתנו רבנן: אם היתה צריכה לנר - חבירתה מדלקת לה את הנר, ואם היתה

צריכה לשמן - חבירתה מביאה לה שמן ביד, ואם אינו ספק ביד - מביאה בשערה, ואם אינו ספק בשערה - מביאה לה בכלי. אמר מר: אם היתה צריכה לנר - חבירתה מדלקת לה את הנר. פשיטא! לא צריכא בסומא. מהו דתימא: כיון דלא חזיא - אסור, קא משמע לן: **איתובי מיתבא דעתה**, סברא: אי איכא מידי - חזיא חבירתה ועבדה לי".

וכך פסק הרמב"ם⁴:

"היולדת כשכורעת לילד הרי היא בסכנת נפשות ומחללין עליה את השבת, קוראין לה חכמה ממקום למקום וחותרים את הטבור וקושרין אותו, ואם היתה צריכה לנר בשעה שהיא צועקת בחבליה מדליקין לה את הנר, ואפילו היתה סומה מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה, ואם היתה צריכה לשמן וכיוצא בו מביאין לה, וכל שאפשר לשנות משנין בשעת הבאה כגון שתביא לה חברתה כלי תלוי בשערה ואם אי אפשר מביאה כדרכה".

התוספות⁵ במסכת שבת על אתר, מקשה קושיה מיום הכיפורים ומחדש חידוש גדול בגדר סכנת הפחד:

"קמ"ל איתובי מיתבא דעתה - אף על גב דבפרק בתרא דיומא אמר חולה אין מאכילין אותו ביוה"כ אלא ע"פ מומחה והכא שריא משום יתובי דעתא היינו שיותר יכולה היולדת להסתכן על ידי פחד שתתפחד שמא אין עושין יפה מה שהיא צריכה ממה שיסתכן החולה ברעב".

ועל פי דברים אלו הוכיח הרב רוזן זצ"ל⁶:

"משמע שמחללים שבת דאורייתא (הדלקת נר!) כדי ליישב דעתה של יולדת, גם אם אין צורך אובייקטיבי לפעולה המבוקשת, והסיבה היא פסיכולוגית בלבד".

ג. דין איתובי דעתה בשאר מקרים

נשאלת השאלה האם דין זה הוא דווקא ביולדת או שמא כל חולה מסוכן הדורש דבר, ואפילו אינו נוגע כלל לרפואתו הישירה אלא להטבת דעתו, יהיה מותר לחלל עליו שבת (ואפילו באיסורי תורה) כמו שמצינו ביולדת?

4 הלכות שבת פרק ב הלכה יא.

5 שבת קכח ע"ב ד"ה 'קמ"ל איתובי מיתבא דעתה'.

6 במאמרו הנזכר לעיל הערה 2.

לכאורה אנו מוצאים דין דומה בגמ' ביומא⁷ לגבי תינוק שננעל בחדר:

"תנו רבנן: מפקחין פקוח נפש בשבת והזריז הרי זה משובח, ואין צריך ליטול רשות מבית דין. הא כיצד? ראה תינוק שנפל לים - פורש מצודה ומעלהו והזריז הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין - ואף על גב דקא צייד כוורי. ראה תינוק שנפל לבור - עוקר חוליא ומעלהו והזריז הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין - אף על גב דמתקן דרגא. ראה שננעלה דלת בפני תינוק - שוברת ומוציאו והזריז הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין - ואף על גב דקא מיכוין למיתבר בשיפי. מכבין ומפסיקין מפני הדליקה בשבת והזריז הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין - ואף על גב דקא ממכיר מכוכי. וצריכא, דאי אשמועינן ים - משום דאדהכי והכי אזל ליה, אבל בור דקא יתיב - אימא לא, צריכא. ואי אשמועינן בור - משום דקא מיבעית, אבל ננעלה דלת - אפשר דיתיב בהאי גיסא ומשביש ליה באמגוזי, צריכא."

וע"פ גמ' זו פוסק הרמב"ם⁸:

"נפל תינוק לבור עוקר חוליה ומעלהו ואף על פי שהוא מתקן בה מדרגה בשעת עקירתו, ננעלה דלת בפני תינוק שובר הדלת ומוציאו ואף על פי שהוא מפצל אותה כמין עצים שראויין למלאכה שמא יבעת התינוק וימות, נפלה דליקה ויש שם אדם שחוששין שמא ישרף מכבין אותה להצילו מן האש ואף על פי שהוא כובש דרך ומתקנה בשעת כיבוי, וכל הקודם להציל הרי זה משובח ואינו צריך ליטול רשות מבית דין בכל דבר שיש בו סכנה".

אם כן למדנו שמפני החשש שמא יבעת התינוק מותר לעשות אפילו איסורי דאורייתא כדי לחלצו, ונראה שבהלכה זו אנו מוצאים דמיון לדין היולדת.

עוד מצאנו בדברי הביה"ל⁹ שמתירים איסורים משום חשש נפשי:

"ורופא אחד אמר א"צ - עיין במ"ב שכ' בשם הרדב"ז ח"ד סימן ס"ו שאם חולה אומר צריך אני לתרופה פלונית ורופא אומר א"צ שומעין לחולה כמו דאמרינן לענין תענית יוה"כ ולענ"ד אין הדברים אמורים אלא כשאומר מרגיש אני חולשא באבר פלוני ע"כ יעשו לי תרופה פלונית שמועלת לחולי אבר זה ובזה ודאי שומעין לו דלב יודע מרת נפשו שייכא בכל מילי ואפילו רופא אומר שא"צ שום תרופה אין שומעין לו אבל אם המחלה ידועה

7 פד ע"ב.

8 הלכות שבת פרק ב הלכה יז.

9 סימן שכח סעיף י ד"ה 'ורופא אחד'.

והחולה אומר שתרופה זו מועלת למחלה זו והרופא אומר שאינו מועיל בזה אין סברא לשמוע לחולה לחלל שבת בחנם נ"מ"מ אפשר לומר דהיכי דאומר החולה דיודע לו שטבע גופו להתרפאות ממחלה זו כשנוטל רפואה זו אפשר דשומעין לו דגם בזה שייכות קצת לומר דאדם בקי בגופו יותר ממאה רופאים] **אם לא דאיכא חשש שמא תטרף דעתו עליו אם יראה שאינם עושים כדבריו** והא דאמרינן גבי חיה דעד שבעה מחללין כשאמרה צריכה ומבואר בחידושי הרשב"א דאפילו רופא אמר א"צ שומעין לה מיירי ג"כ באופן זה שהיא אומרת שצריכה חמין לשתות או לרחיצה שמרגשת חולשא באבריה וכדומה ורופא אומר שלפי חיזוק גוה א"צ ע"כ אין שומעין לדבריו דלב יודע וכו' אבל כשהיא מחולקת לאיזה תרופה תועיל אין סברא לשמוע לה [ועיין בשלטי הגבורים פרק מפנין ד"ה השאלתות ודוק] וכן משמע בתשובת הרשב"א ח"ד סימן רפ"ד כדברינו"

כלומר, הביה"ל כותב שאין להקל לחלל שבת עבור תרופה לחולה אם ידועה מחלתו ורופא אומר שתרופה זו לא תועיל למחלה זו, ואע"פ שהחולה אומר שתרופה זו כן מועלת (למעט אם החולה אומר שטבע גופו שתרופה זו כן תשפיע עליו), והביה"ל אף קורא לכך 'חילול שבת בחנם'. ובכל זאת, כותב הביה"ל שכל זה אם אין חשש שמא תטרף דעת החולה אם יראה שלא עושים כדבריו, אך אם יש חשש כזה, מותר לחלל עליו שבת. גם פה אנו רואים דוגמא לדין הדומה לדין יולדת שמתירים לחלל שבת לצורך נפשי, אף שאין בכך שום צורך מציאותי או בייקטיבי.

ד. הסוגיה בבבא בתרא לגבי שכיב מרע

לעומת זאת, בדין שכיב מרע מצאנו התייחסות אחרת להיתר, מצד החשש 'שמא תיטרף דעתו', וכך אומרת הגמרא במסכת ב"ב¹⁰:

"אמר רבי לוי: קונין קנין משכיב מרע אפי' בשבת, ולא לחוש לדברי ר' אליעזר, אלא שמא תטרף דעתו עליו".

דבר פשוט הוא שקנין אסור בשבת ולכן נחלקו הראשונים בהבנת הענין: לדעת הרמב"ם¹¹ דווקא משום שדברי שכיב מרע ככתובין ומסורין הם ואינו צריך קנין כדי להקנות את דבריו, וכל הסיבה שעושים קנין היא כדי 'שלא תטרף דעתו', דווקא משום כך התירו 'לקנות' ממנו אפילו בשבת, משום שאין זה באמת קנין.

10 קנו ע"ב.

11 הלכות זכיה ומתנה פרק ח הלכה ב.

לעומתו, שיטת הרא"ש¹² היא שאפילו אם יש צורך בקנין (ולא כאן המקום לברר מתי דברי שכיב מרע צריכים קנין ומתי לא), מותר עדיין לקנות ממנו בשבת, ובלבד שהשכיב מרע התנה על כל נכסיו.

הרשב"ם¹³ הקל אף יותר וכתב שאפילו אם התנה רק במקצת מנכסיו, בכל אופן קונים ממנו בשבת: "כדי להפיס דעתו קונין אפילו בשבת בכל מתנתו בין ששייר וצריך קנין בין בלא שייר ובאמירה סגי ואף על גב דקנין דמי למקח וממכר". ולדינא, ונחלקו הפוסקים כמי ההלכה¹⁴:

"אף על פי שמתנת שכיב מרע אינה צריכה קנין, אם בקש שיקנו ממנו קונים, אפילו בשבת, שזה הקנין אינו צריך. וי"א שאפילו אם יש נפקותא בקנין, כגון שכותב כל נכסיו ומפרש שלא יחזור בו אם יעמוד, קונים בשבת. הגה: וי"א דאפילו מתנה במקצת דצריכה קנין, אף על פי שנראה שאינו נותן מדאגת מיתה, הואיל ואינו (נותן) כלום, אפילו הכי קונים ממנו בשבת. ויש חולקים בזה"

מסוגיה זו עולה, שרק באיסורי דרבנן¹⁵ התירו לשכיב מרע לעבור כדי שלא תטרף דעתו, ואפילו היתר זה שנוי במחלוקת גדולה.

בדומה לכך מצאנו גם לגבי שכיב מרע שרוצה לגרש את אשתו, כדאיתא בגיטין¹⁶:

"ההוא שכיב מרע דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא הספיק למיתביה לה, למחר תקף ליה עלמא, אתו לקמיה דרבא, אמר להו: זילו אמרו ליה ליקניה ניהלה לההוא דוכתא דיתייב ביה גיטא, ותיזל איהי ותיחוד ותפתח ותחזיק ביה, דתנן: נעל, גדר, פרץ כל שהוא - הרי זו חזקה".

וכך פסק השו"ע¹⁷:

"אין מגרשין בשבת. ואם השעה צריכה לכך, כגון שכיב מרע שתקף עליו החולי ורוצה לגרשה כדי שלא תזקק ליבם, אם הגט ברשותו יקנה לה אותו, ותזכה בו ובגט שבתוכו. ואם אי אפשר בלא טלטול, כגון שאין הגט מונח ברשותו, יטלנו בידו ויתננו לה".

12 ב"ב פרק ט סימן לו.

13 שם, ד"ה 'קונין משכיב מרע אפילו בשבת'.

14 שו"ע חו"מ סימן רנד סעיף א.

15 ועי' בסמ"ע שם ס"ק ג שכתב מפורש שדווקא מפני שמדובר בגזירה דרבנן התיר הרשב"ם.

16 עו ע"ב.

17 אה"ע סימן קלו סעיף ז.

ובדומה לכך פסק¹⁸:

“אסור לומר לא”י (אינו יהודי) שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרובי המת שיבואו להספידו, אבל חולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו, ודאי שרי”.

לכאורה אנו רואים שישנה סתירה ברורה בין המקורות. אמנם בדברי הביה”ל שהבאנו לגבי תרופה לחולה בשבת לא מפורש האם הוא התיר גם באיסורי דאורייתא או רק באיסורי דרבנן, אך לגבי יולדת, וכן לגבי תינוק שנבעת, ראינו מפורש שמשום החשש על מצבם הנפשי התירו לעבור אפילו באיסורי תורה. לעומת זאת, אנו רואים בכלל הסוגיות שהבאנו כעת שלא התירו לחולה, ואפילו שיש בו סכנה, אלא דברים האסורים מדברי חכמים, אך לא דברים האסורים מן התורה.

ה. ההבדל בין יולדת ותינוק שנבעת לשכיב מרע

כדי להבחין בין הדברים נעיין בתשובה של הציץ אליעזר¹⁹:

“וצריך לומר דשאני הדבר בהיכא דחששת טירוף דעתו הוא מפני שלא ממלאים רצונו בדבר שחושב שאם ימלאו רצונו ויתנו לו זה, יביא לו הדבר את רפואתו, בכפי שהמדובר ברדב”ז, כי בשם חששת הטירוף יכולה להביאנה לידי סכנה ממשית. ורק בהיכא שחששת הטירוף הוא מפני שאין ממלאים רצונו בדבר שאינו נוגע לעצמותו, כבהיכא שמונעים ממנו נחת רוח לגרש את אשתו או להקנות דבר פלוני לפלוני, וכן בלהביא לו קרוביו שיראם, בכל כגון דא שיערו חז”ל שאי מילוי רצונו אינו יכול להביאו לידי סכנה של ממש, ויכול רק לגרום להרעה במצב רוחו וצלילות דעתו במצבו, ומשום כך לא התירו בשם כי אם לעבור על איסורי שבות. ובהיכא שרואים שאי מילוי רצונו גם בשם תביאו לידי פיקו”נ כותב באמת גם בשם הערוה”ש באו”ח שם, דאם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה ע”ש, ולזה אולי התכוון גם בפרמ”ג שם בא”א סקי”ח במ”ש על האי דינא בשם בלשון: כל פיקוח נפש שרי אף בד”ת כ”ש במידי דרבנן עיין שם”.

הציץ אליעזר מחדש בדבריו חידוש עצום המתרץ את מה שנראה כסתירה בין הסוגיות. לדעתו יש הבדל בין מציאות שבה חשש טירוף הדעת הוא עצמי, כאשר החולה חושב שאם

18 שו”ע או”ח סימן שו סעיף ט, ובמשנ”ב שם ס”ק מא הסביר שמותר אפילו לשכור גוי שירוך לבני משפחתו יביאם במוצאי שבת כדי שלא תטרף דעת החולה עליו.

19 ח”ח סימן טו.

יקבלו את דבריו יביא הדבר לרפואתו, ולכן עמידתו על הדבר היא קריטית מבחינתו עד כדי טירוף הדעת שעלול לסכנו, ולכן במצב זה יותרו אף איסורי דאורייתא כמו שמצאנו ביולדת ובתינוק שנבעת. לעומת זאת, במצב שבו טירוף הדעת של החולה אינו עקרוני לרפואתו, אלא יש חשש להרעה במצב רוחו כי לא קיבלו את דעתו, אזי במצב זה יותרו רק איסורי דרבנן בלבד כמו שראינו לגבי שכיב מרע הרוצה לגרש את אשתו או שיביאו לו את קרוביו שיראם. כלומר בעצם החלוקה בין המקרים אינה מוחלטת, זה לא שביולדת ובתינוק התיירו איסורי דאורייתא ואילו בחולה אסרו, ככלל גורף שאינו תלוי במציאות שלפנינו, אלא תלוי הדבר במידת הסכנה שעלולה להיווצר אם לא ננקוט בפעולה האסורה, אלא שחכמים שיערו שבמצבים אלו הסכנה היא מוחשית יותר ובאלו פחות. ובאמת במידה ותהיה לפנינו מציאות אחרת בה קיימת סכנה מוחשית ועקרונית, יהיה מותר לחלל שבת גם עבור חולה ולא רק עבור יולדת ותינוק.

1. מלאכות שאין במניעתם סכנה לחולה שיש בו סכנה

להשלמת התמונה, שאלה נוספת שעלינו לדון בה היא לגבי חולה שיש בו סכנה, שוודאי פשוט וברור שמותר לעשות לו כל הנדרש להצלתו ו'כל הזריז הרי זה משובח'²⁰, אולם עלינו לדון באיזה אופן נוהגים בו בשאר צרכיו. כלומר, האם בחולה שיש בו סכנה מותר לעשות הכל, כדרך שרגילים לעשות לו בחול, או שמא בדברים שאין סכנה במניעתם או דחייתם לצאת השבת, חלה החובה לעשות כן ואין לעשותם בשבת?

כותב הרמב"ם²¹:

"אמדהו ביום השבת שהוא צריך לכך וכך שמונה ימים אין אומרים נמתין עד הערב כדי שלא לחלל עליו שתי שבתות אלא מתחילין מהיום שהוא שבת ומחללין עליו אפילו מאה שבתות כל זמן שהוא צריך ויש בו סכנה או ספק סכנה מחללין, ומדליקין לו את הנר ומכבין מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמין לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו, כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן".

ובמגיד משנה מסביר את הדברים בצורה מפורשת: "לפי שאם הוא שיש בו סכנה הא משמע לכלל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת דבר שעושים לו סכנה".

20 כמו שראינו בגמ' ביומא המובאת לעיל בהערה 7.

21 הלכות שבת פרק ב הלכה ב.

וכך פסק השו"ע²²:

"מכה של חלל אינה צריכה אומד, שאפילו אין שם בקיאים וחולה אינו אומר כלום, עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול".

לעומת זאת, המשנ"ב צידד להחמיר בדין זה²³:

"כל שרגילים וכו' - ממאכלים ורפואות [רמב"ן] ומשמע אף על פי שאין בו סכנה במניעת הדבר ההוא כיון שהחולי יש בו סכנה ויש בהדבר צורך קצת ורגילין לעשות לו בחול עושיין גם בשבת [מ"מ] ועיין בביאור הלכה שהבאנו מכמה פוסקים דס"ל שאפילו במקום שצריך חילול אין מחללין ע"י ישראל אלא בדבר שיש לחוש בו שאם לא יעשהו לו יכבד עליו חליו ויוכל להסתכן אבל כל שברור שאין במניעת אותו דבר חשש סכנה אף על פי שמ"מ צריך הוא לו ורגילין לעשות לו אין עושיין אותו בשבת אלא ע"י א"י כדין צרכי חולה שאין בו סכנה וע"כ בודאי מהנכון להחמיר באיסור של תורה ועיין בבה"ל מה שכתבנו בסוף דברינו".

והפנה המשנ"ב לעיין כמה שכתב בסוף דבריו בכיה"ל, ונביא הדברים כאן מפני חשיבותם²⁴:

"...ודע עוד דאפילו לפי דעת האוסרים הנ"ל היינו דוקא בדבר שברור לנו שלא יכבד חליו ע"י מניעת דבר זה אבל בדבר שיש חשש שע"י מניעת דבר זה יחלש ויכבד חליו מחללין עליו השבת וכעין שכתב ר"ת לגבי יוה"כ וכנ"ל וכן נפסק לקמן בריש סימן תרי"ח. ולפי דברי המאירי הנ"ל ביומא משמע שאם ע"י פעולת החילול הזה יתחזקו אבריו ג"כ אין למנוע דבר זה מאתו כיון שהוא חולה שיש בו סכנה".

אם כן מצאנו בדבר זה מחלוקת ראשונים גדולה, לדעת חלק מהראשונים יהיה מותר לעשות לחולה שיש בו סכנה דברים שאין במניעתם משום חשש סכנה, אבל יש בהם צורך קצת, אף באיסורי דאורייתא, ולחלקם יהיה הדבר אסור, כמו שהכריע המשנ"ב.

22 או"ח סימן שכח סעיף ד.

23 שם ס"ק יד.

24 שם, ד"ה 'כל שרגילים'.

ז. סיכום הנחיות הלכתיות

לגבי חולה, נביא את סיכום הדברים שכתב בשו"ת ציץ אליעזר²⁵:

"א' חולה מסוכן המבקש בשבת שיביאו אליו קרוביו בכדי לראותם, וכדומה, מותר לעבור על איסור דרבנן ולמלאות מבוקשו, כדי שלא תיטרף דעתו עליו, ואם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה שמחללין עברו אפילו באיסור דאורייתא.

ב' כשחששת הטירוף הוא בדבר שנוגע לעצמותו, כגון שמבקש שיתנו לו איזה מאכל או תרופה שחושב שזהו שתועיל לו לשיפור מצבו, אף על פי שהרופא אומר שאין צריך, אזי שומעין לו למלאות מבוקשו גם כשכרוך הדבר בחילול שבת דאורייתא.

ג' כשהחולה שיב"ס שוכב בכפר או בעיר שאין לו כל מכיר וישנה אומדנא דמוכח טובא שככל שאחד מקרוביו ימהר לבוא אליו יגרום לו עי"כ נחת רוח, ובשכבו ככה בלי מכיר וגואל יש לחשוש בחשש מבוסס לטירוף דעתו, אזי יש מתירים לעבור על איסור דרבנן בכדי להגיע אליו.

ד' אין להתיר לחלל שבת בהדלקת נר עבור חולה מסוכן ששוכב באפילה בלי הכרה ונוטה למות כדי שהנמצאים סביבו ידעו אם קרבה עת פקודתו ויסייעוהו באמירת וידוי וק"ש, ודלא כדמשמע ממי שמתיר בזה. ורק אם החולה נמצא בהכרה וע"י ההדלקה יגרמו לחולה נחת רוח כשיראה עי"כ קרוביו ואוהביו עומדים סביבו ולא תיטרף דעתו, אזי יש מקום להתיר להדליק. ועצם הנר שדולק מסביב לו ג"כ גורם לו נחת רוח וישב הדעת.

ה' בהדין שמחללין את השבת עבור חולה שיש בו סכנה במלאכות דאורייתא ישנה חבורה גדולה של פוסקים שסוברים שהמכוון שמותר לעשות לו כל שרגילים לעשות לו בחול אפילו אם אין סכנה במניעת הדבר ההוא, כי שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן. וישנם החולקים על זה וסוברים שאין לחלל במלאכה דאורייתא לדבר שאין במניעתו סכנה לחולה, מיהו אם יש חשש דשמא ע"י מניעת הדבר יחלש ויכבד חליו, וכמו כן אם על ידי פעולת החילול הזה יתחזקו אבריו, שפיר מחללין את השבת בעשייתו. ויש מהגדולים שמסבירים דבחולה שיש בו סכנה כל מה שיחסר לו חשיב סכנה כי יצטרף חסרון זה שיש בו צורך קצת

אל הסכנה שיש לו בלאו הכי ויסתכן יותר, והרי אפילו ספק ספיקא של סכנה דוחה את השבת.”

ולגבי צוות הצח”י נביא את סיכום ההנחיות לאנשי המקצוע כפי שהכריע הרב רוזן במאמרו²⁶:

- א. מותר לאנשי מקצוע כמו עו”ס או מנהיג ציבור להתקשר טלפונית לקבל מידע על האירוע, שכן הפעולה היא מדרבנן.
- ב. אם היתה פניה מוסמכת מהזירה להגיע-מותר גם באיסורי דאו’.
- ג. גם פניה מהוססת מתירה נסיעה(מדיני ספק).
- ד. גם כאשר אין פניה מפורשת, אם הערכת המצב של בעל התפקיד היא שנוכחותו חשובה ל’שוב הדעת’ ולמניעת ‘טירוף הדעת’-יכול לנסוע ברכב.
- ה. מוצע שאחד מבעלי התפקידים ייסע, והוא יחליט במקום האם להזעיק אנשי צוות נוספים.
- ו. כל הנוסע עפ”י היתר הלכתי איננו מחלל שבת, אלא אדרבא, הריהו בכלל מזכה הרבים, ואשרי חלקו בנסיבות קשות אלה.

ח. החוסן הלאומי במרחב הציבורי

עד כה עסקנו בסוגיית ‘שמא תטרף דעתו של חולה’ ופיקוח נפש מטעמים פסיכולוגים, כאשר החולה לפנינו ואנו דנים בו ספציפית. ישנה מציאות נוספת של חשש למורך לאומי, כלומר לאו דווקא שיש לפנינו פלוני הזקוק לעזרה אחרת יסתכן, אלא עלולה להיווצר חולשה כללית ברוח האומה שעלולה לסכן את העם כולו. דוגמא לדבר אנו מוצאים בספר שמואל²⁷. פלשתים נאספים למלחמה על ישראל, שאול אוסף את העם ונערך לקראתם למלחמה. גוליית יוצא ממחנה פלשתים לאיים על ישראל והפס’ מתארים חולשה גדולה מאוד שאחזה בהם לשמע דבריו: “וּכְלֵ אִישׁ יִשְׂרָאֵל בְּרֵאוֹתָם אֶת־הָאִישׁ וַיִּנְסוּ מִפְּנֵיו וַיִּירְאוּ מְאֹד”. דוד רואה את המצב ורוצה לצאת “להסיר חרפה מעל ישראל” ובהמשך הפס’ מתוארת מלחמת דוד עם גוליית ולאחר נצחונו של דוד הפס’ מתארים בצורה מאוד בולטת את התוצאה המורלית, ואת משמעותה הגורלית למלחמה: “וַיִּירְאוּ הַפְּלִשְׁתִּים כִּי־מַת גְּבוּרָם וַיִּנְסוּ: וַיִּקְמוּ אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל וַיהוָה וַיִּרְעוּ וַיִּרְדְּפוּ אֶת־הַפְּלִשְׁתִּים עַד־בּוֹאֲךָ גֵיאָ וְעַד שְׁעָרֵי עֶקְרוֹן וַיִּפְּלוּ חֲלָלֵי פְלִשְׁתִּים בְּדֶרֶךְ שְׁעָרִים וְעַד־גֵּת וְעַד־עֶקְרוֹן”.

26 הנ”ל הערה 2.

27 שמואל א פרק יז.

אנו רואים שישנה חשיבות גדולה לחוסן הלאומי, והדבר עלול להגיע עד כדי סיכון יכולת העמידה של העם במלחמה. על בסיס דברים אלו, ננסה לברר כעת מה יהיה הדין כאשר מתרחש אירוע במרחב הציבורי, ויש נפגעים. האם ניתן יהיה לבצע פעולות הגובלות באיסורי תורה, כדי להשפיע על החוסן הלאומי? כדי להבין את חומרת העניין נביא מספר דוגמאות של שאלות רלוונטיות שנשאלו בנושא זה:

- א. במהלך מבצע 'עופרת יצוקה', היו בקו העימות בתי כנסת שהיה קשה לקבץ בהם מניין לתפילות השבת. חיילי 'הסדר' שגויסו לפיקוד העורף במהלך המבצע, נתבקשו לנסוע בשבת להשלים מניין במקומות אלו, זאת כדי לחזק את רוחם של מי מהתושבים שנותרו בכתייהם. החיילים שאלו אם יש היתר בדבר.
 - ב. במקרים בהם נפגע המרחב האזרחי מירי תלול או ארוך מסלול, החוסן הלאומי עלול להיפגע מאוד. האם פיקוד העורף יוכל להוציא הודעות מרגיעות לציבור, כדי למתן את הבהלה? האם מותר לפנות את ההריסות ולשקם את הזירה, כדי לא לפגוע בחוסן הלאומי כאשר ישארו מראות חורבן במהלך כל השבת?
- אלו מעט דוגמאות מיני רבות, הנוגעות בשאלת החוסן הלאומי והשפעתו על הפסיקה במרחב הציבורי.

ט. עקרונות הלכתיים בסוגיית החוסן הלאומי

בשאלת העיסוק בסוגיות פסיקה ממלכתיות, כתב מו"ר הרב ישראלי זצ"ל²⁸:
 "כלל הדברים, שאין לנו לדון את המקרה מבחינתו הבודדת אלא מבחינת כל המקרים הדומים לו, שגם להם אנו קובעים את דרך ההתנהגות ע"י הקביעות כלפי מקרה זה...וכן אם ע"י הימנעות שלי מפעולה במקרה זה וממילא גם במקרים הדומים לו, יהא משום איבוד נפשות ברור באיזה מקרה מן המקרים. ואם הדבר כן, הרי זה בכלל פיקו"נ שהוא מותר ומחוייב לעשות את כל המלאכות כולן עכשיו, לא מצד חשש למקרה זה ולשבת זו שלפנינו, אלא מגדר מכשיר לפיקו"נ שיבוא פעם מן הפעמים, אם היום ואם לאחר זמן".
 מתוך דבריו של הרב ישראלי זצ"ל, עלינו ללמוד שפסיקה בעניינים אלה הקשורים להלכות ציבור, צריכה לכלול את כלל האירועים המתייחסים לנידון, ולא דווקא בהתייחס למקרה הספציפי שלפנינו.

הגר"ד ליאור שליט"א מוסיף לכך נקודה נוספת²⁹:

28 עמוד הימיני עמ' ריג.

29 בהערות למאמרו של הרב רוזן המובא לעיל הערה 2.

"מה שכתבת שבנושא שיש לו השלכה ציבורית הדבר הוא יותר מקיף, ויש בו יותר סברא לומר שפיק"נ דוחה שבת, יעוין בר"ן שבת(נדף יט בדפי הרי"ף וז"ל: ...אלא שנראה שהרב ז"ל סובר דנוקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן ...) שניזקא דרבים, כלומר שמי שהוא מהציבור עלול להיזקק זה נחשב כפיק"נ, יעו"ש, חזינן שהר"ן אמר כן בדעת הבה"ג"

לאור הדברים שציטטנו בתחילת דברינו, "הפחדת המונים באה להטיל אימה על יחידים... או שלטונות...זו חלק ממלחמה פסיכולוגית, שהתאימה את עצמה לחברת המונים" ניתן לומר שלשאלת החוסן הלאומי יש השפעה על המערכת כולה. ניתן לומר שכמו שלמורל הלוחמים בשדה הקרב יש השפעה הלכתית רחבה³⁰, כך גם לחוסן הלאומי צריך להיות משקל רב בהכרעות ההלכתיות בסוגיות הללו.

נסיים בדבריו של הרב ראם הכהן³¹:

"בנושא זה יש צורך ביראת הוראה וביראת שמים גדולה, שהרי לא ניתן להעלות על הדעת ששבת תיעשה כחול, ומאידיך ברור שיכולים מצבים פוסט-טראומתיים בדרגות שונות שיש בהם פיקוח נפש".

30 הרב פרופ' נריה גוטל במאמרו 'משקלו ההלכתי של המימד הנפשי במלחמה' מביא דוגמאות להיתרים הלכתיים מרחיקי לכת שניתנו לכוחות הלוחמים כדי לשמור על חוסנם הנפשי, ובכללם ההיתר לאכול מאכלות אסורות אף שיש מזון אחר, וכן ההיתר לפנות חללים משדה הקרב בשבת.

31 במאמר 'פירושים מפסיקה בהלכות ציבור' בספר המלחמה בטרור עמ' 166.